MAQSUD SHAYXZODA VA ZAMONAVIY O‘ZBEK O‘QUVCHISINING RUHIY UYG‘ONISHI

Tog‘aymurodov Asqarali Abdumalik o‘g‘li

Toshkent davlat transport universiteti

Qurilish muhandisligi fakulteti

Yo‘l muhandisligi (Temir yo‘llar qurilishi) YMTQ-1-24

Annotatsiya

Maqolada Maqsud Shayxzoda ijodining zamonaviy o‘zbek o‘quvchisi ma’naviy dunyosi, tarixiy xotirasi va mustaqil tafakkurini shakllantirishdagi ahamiyati tahlil qilinadi. Shoir va dramaturg asarlarida namoyon bo‘ladigan vatanparvarlik, adolat, inson qadr-qimmati, ma’rifat va mas’uliyat g‘oyalari bugungi ta’lim jarayoni bilan bog‘liq holda talqin etiladi. “Jaloliddin Manguberdi” va “Mirzo Ulug‘bek” tragediyalari misolida tarixiy obrazlarning axloqiy tanlovlari, shaxs va jamiyat munosabatlari hamda ma’naviy jasorat masalalari ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, badiiy matnni zamonaviy o‘quvchi bilan muloqotga kiritish, savol berish, dalillash va mustaqil xulosa chiqarishga undash usullariga e’tibor qaratiladi.

Kalit so‘zlar: Maqsud Shayxzoda, zamonaviy o‘quvchi, ruhiy uyg‘onish, ma’naviyat, tarixiy xotira, vatanparvarlik, adolat, tragediya, badiiy tafakkur, ta’lim.

Аннотация

В статье рассматривается значение творчества Максуда Шейхзаде для формирования духовного мира, исторической памяти и самостоятельного мышления современного узбекского читателя. Идеи патриотизма, справедливости, человеческого достоинства, просвещения и ответственности анализируются в связи с современным образовательным процессом. На примере трагедий «Джалалиддин Мангуберди» и «Мирзо Улугбек» раскрываются нравственный выбор исторических

персонажей, отношения личности и общества, а также проблема духовного мужества.

Ключевые слова: Максуд Шейхзаде, современный читатель, духовное пробуждение, нравственность, историческая память, патриотизм, справедливость, трагедия, художественное мышление, образование.

Abstract

This article examines the significance of Maqsud Shayxzoda's literary legacy in shaping the spiritual outlook, historical memory, and independent thinking of contemporary Uzbek readers. Themes of patriotism, justice, human dignity, enlightenment, and responsibility are considered in relation to modern education. Through the tragedies "Jaloliddin Manguberdi" and "Mirzo Ulugbek," the article explores moral choice, the relationship between the individual and society, and spiritual courage.

Keywords: Maqsud Shayxzoda, contemporary reader, spiritual awakening, morality, historical memory, patriotism, justice, tragedy, literary thinking, education.

Kirish

Adabiyot insonning ichki olamini anglash, hayotiy hodisalarga munosabat bildirish va o‘zligini idrok etishiga yordam beradigan muhim ma’naviy maydondir. Badiiy asar o‘quvchini tayyor xulosalarni qabul qilishga emas, balki savol qo‘yish, sabab va oqibatni tahlil qilish, turli qarashlarni solishtirish hamda o‘z fikrini dalillar bilan asoslashga undaydi. Shu ma’noda Maqsud Shayxzoda merosi bugungi o‘zbek o‘quvchisi uchun faqat adabiy-tarixiy yodgorlik emas, balki axloqiy va intellektual suhbat manbai sifatida ham qimmatlidir.

Maqsud Shayxzoda o‘zbek adabiyotida shoir, dramaturg, tarjimon va adabiyotshunos sifatida tanilgan. Uning ijodida tarixiy mavzular, insonning ma’naviy mas’uliyati, vatan va xalq taqdiri, bilim va hokimiyat munosabati singari masalalar muhim o‘rin tutadi. Bunday mavzular turli davrlarda turlicha anglanishi mumkin, biroq ular o‘quvchini insoniylik, vijdon va adolat haqida o‘ylashga chorlaydi.

Zamonaviy o‘quvchi axborot oqimi kuchli, qarashlar rang-barang bo‘lgan sharoitda voyaga yetmoqda. Shu bois klassik adabiyotni o‘qitishda asar mazmunini eslab qolishning o‘zi yetarli emas. O‘quvchi matndagi ziddiyatlarni aniqlashi, qahramon qarorlarini tahlil qilishi, tarixiy vaziyat bilan bugungi hayot o‘rtasidagi o‘xshashlik va farqlarni ko‘rishi lozim. Shayxzoda asarlari ana shunday tahliliy o‘qish uchun imkoniyat yaratadi.

Mavzuning dolzarbligi va tadqiqot yondashuvi

Mavzuning dolzarbligi badiiy merosni yoshlar ma’naviy tarbiyasi bilan mazmunli bog‘lash zaruratidan kelib chiqadi. Ruhiy uyg‘onish bu yerda bir martalik hissiy ta’sir emas, balki o‘zini va atrofdagi olamni chuqurroq anglash, axloqiy mezonlarni qayta ko‘rib chiqish, mas’uliyatli qaror qabul qilishga intilish jarayoni sifatida tushuniladi.

Maqola tahliliy-talqiniy yondashuvga asoslanadi. Unda Shayxzodaning tarixiy dramalari asosiy misol sifatida olinib, qahramonlar, ziddiyatlar va g‘oyaviy yo‘nalishlar zamonaviy o‘quvchi nuqtayi nazaridan sharhlanadi. Bu yondashuv adabiy asarni bugungi hayotga to‘g‘ridan-to‘g‘ri tenglashtirmaydi; aksincha, tarixiy sharoitni hisobga olgan holda umumiy insoniy savollarni ajratib ko‘rsatishga intiladi.

1. Ruhiy uyg‘onish va badiiy adabiyotning vazifasi

Ruhiy uyg‘onish tushunchasi insonning o‘z ichki imkoniyatlari, qadriyatlari va jamiyat oldidagi mas’uliyatini anglashini ifodalaydi. Adabiyot bu jarayonga bir necha yo‘l bilan ta’sir ko‘rsatadi: u o‘quvchining hissiy tajribasini boyitadi, boshqa insonlarning holatini tasavvur qilishga yordam beradi, axloqiy muammolarni ko‘rsatadi va murakkab vaziyatlarda bir nechta nuqtayi nazar mavjudligini anglatadi.

Tragediya janri bunday mushohada uchun qulaydir. Tragediyada qahramon ko‘pincha murakkab tanlov oldida qoladi; uning qarori shaxsiy manfaat bilan umumiy burch, haqiqat bilan manfaatparastlik yoki orzu bilan tarixiy sharoit o‘rtasidagi ziddiyatni ochadi. O‘quvchi qahramonni shunchaki maqtash yoki qoralash bilan cheklanmay, uning qaroriga nima ta’sir qilganini, qanday oqibatlar yuzaga kelganini va boshqa yo‘l bo‘lishi mumkinligini muhokama qiladi.

Badiiy matnning tarbiyaviy kuchi nasihatning ko‘pligida emas, balki o‘quvchini mustaqil fikrlashga undashidadir. Shayxzoda asarlarini o‘rganish jarayonida “Qahramon nima qildi?” degan savol bilan birga “Nega shunday yo‘l tutdi?”, “Uning qarori kimlarga ta’sir qildi?” va “Men bu vaziyatni qanday baholagan bo‘lardim?” kabi savollarga javob izlash foydalidir.

2. “Jaloliddin Manguberdi” tragediyasida jasorat va mas’uliyat

“Jaloliddin Manguberdi” tragediyasi tarixiy xotira, yurt taqdiri va og‘ir sharoitda qaror qabul qilish masalalarini yorituvchi asarlardan biridir. Tarixiy qahramon obrazi orqali shaxsning o‘z davri oldidagi burchi, xalq taqdiri bilan bog‘liq mas’uliyati va qarshilik ko‘rsatish irodasi haqida fikr yuritish mumkin. Bunda qahramonning jasorati faqat jismoniy kuch yoki harbiy mahorat bilan emas, balki murakkab vaziyatda o‘z maqsadi va burchini anglash bilan ham belgilanadi.

Bugungi o‘quvchi uchun ushbu asar vatanparvarlik tushunchasini mazmunan muhokama qilish imkonini beradi. Vatanga muhabbatni balandparvoz iboralar bilan cheklamasdan, bilim olish, jamoat manfaatiga befarq bo‘lmaslik, o‘z vazifasini mas’uliyat bilan bajarish va tarixni chuqur o‘rganish bilan bog‘lash mumkin. Shu bilan birga, tarixiy qahramonlar faoliyatini bugungi sharoitga aynan ko‘chirish to‘g‘ri emas; asar o‘z davrining siyosiy va ijtimoiy muhitida tahlil qilinishi kerak.

Tragediya ustida ishlashda o‘quvchilar qahramonning tanlovlari va ularning oqibatlarini dalillar asosida izohlashlari mumkin. Qahramonning shaxsiy istaklari bilan umumiy burchi o‘rtasida qanday munosabat borligi, birlikning tarixiy vaziyatdagi ahamiyati va jasoratning mas’uliyat bilan qanday bog‘lanishi muhokama qilinadi. Bunday suhbat tarixiy xotirani shiorga aylantirmasdan, uni ongli idrok etishga xizmat qiladi.

3. “Mirzo Ulug‘bek” tragediyasida ilm, hokimiyat va vijdon

“Mirzo Ulug‘bek” tragediyasi ilm-ma’rifat, davlat boshqaruvi, insoniy munosabatlar va ziddiyatli tarixiy vaziyatlar haqida fikr yuritishga undaydi. Ulug‘bek obrazi ilmga intilish va tafakkur salohiyatini ifodalasa, uning atrofidagi ziddiyatlar bilimning o‘zi bilan

bir qatorda uni qadrlaydigan ijtimoiy muhit ham zarurligini ko‘rsatadi. Ilmiy izlanish uchun fikr erkinligi, sabr, izchillik va haqiqatga sadoqat muhim ekani shu obraz orqali muhokama qilinishi mumkin.

Zamonaviy o‘quvchi uchun asarning dolzarb jihatlaridan biri — bilimning jamiyatdagi o‘rni haqidagi savoldir. Bilimli bo‘lish faqat ko‘p ma’lumotga ega bo‘lish emas; axborotni tekshirish, dalil bilan taxminni farqlash, o‘z fikrini asoslash va yangi bilimga ochiq turish ham tafakkur madaniyatining belgilaridir. Ulug‘bek timsoli o‘quvchini bilimga hurmat, ilmiy izlanish va haqiqatni izlashning qadrini anglashga chorlaydi.

Asardagi ziddiyatlar shaxs va muhit o‘rtasidagi murakkab munosabatlarni ham ko‘rsatadi. O‘quvchilar qahramonning qarorlari, uning imkoniyatlari va cheklovlari haqida bahs yuritar ekan, tarixiy shaxslarni faqat ideal yoki mutlaq salbiy qiyofa sifatida ko‘rishdan saqlanadi. Bu esa tarixiy va adabiy tafakkurning muhim ko‘nikmasi — murakkablikni tan olishni shakllantiradi.

4. Shayxzoda merosida inson qadr-qimmati va adolat

Shayxzoda ijodini o‘rganishda inson qadr-qimmati va adolat masalalariga alohida e’tibor qaratish mumkin. Badiiy asarlardagi ziddiyatlar ko‘pincha insonning o‘z vijdoni oldidagi javobgarligi, shaxsiy manfaat va umumiy ezgulik o‘rtasidagi tanlov bilan bog‘liq bo‘ladi. Shu jihatdan asarlar o‘quvchini adolatni mavhum tushuncha sifatida emas, balki kundalik munosabatlarda namoyon bo‘ladigan mezon sifatida anglashga undaydi.

Adolat haqidagi suhbat o‘quvchilarga turli nuqtayi nazarlarni tinglash, fikrni dalil bilan himoya qilish va qarama-qarshi fikrga hurmat bilan yondashish ko‘nikmalarini beradi. Qahramon xatti-harakatini baholashda uning maqsadi bilan birga vositalari va oqibatlarini ham ko‘rib chiqish lozim. Yaxshi niyat har doim ham to‘g‘ri natijaga olib kelmasligi mumkin; shuning uchun axloqiy mulohaza bir necha omilni hisobga olishi kerak.

Inson qadr-qimmatini anglash o‘quvchining o‘ziga va boshqalarga munosabatida ham ko‘rinadi. Adabiyotdagi murakkab taqdirlar bilan tanishish turli tajriba va qarashlarni tushunishga yordam beradi. O‘qituvchining vazifasi tayyor axloqiy hukmni majburan qabul qildirish emas, balki matndan dalil topish, sabablarni tahlil qilish va xulosani asoslashga sharoit yaratishdir.

5. Zamonaviy o‘quvchi: axborot, tanqidiy tafakkur va tarixiy xotira

Raqamli muhit zamonaviy o‘quvchiga juda katta hajmdagi axborotni tez olish imkonini beradi. Biroq axborotning ko‘pligi uning ishonchliligini o‘z-o‘zidan kafolatlamaydi. Shu sababli klassik adabiyotni o‘qish jarayonida tanqidiy tafakkur ko‘nikmalarini rivojlantirish muhim: matnni diqqat bilan o‘qish, muallif pozitsiyasini aniqlash, tarixiy ma’lumotni badiiy talqindan farqlash va xulosalarni dalillar bilan tekshirish.

Shayxzoda asarlarini bugungi hayot bilan bog‘lashda ikki muhim tamoyilga rioya qilish kerak. Birinchisi, tarixiy kontekstni e’tibordan chetda qoldirmaslik. Ikkinchisi, asarda ko‘tarilgan umumiy insoniy muammolarni hozirgi hayotga ijodiy tatbiq etish. Masalan, tarixiy qahramonning mas’uliyati haqida suhbatni o‘quvchining o‘qishdagi intizomi, jamoa ishida ishtiroki yoki o‘z qarorlarining oqibatini tushunishi bilan bog‘lash mumkin.

Tarixiy xotira faqat sanalar va voqealarni yodlashdan iborat emas. U o‘tmish tajribasini anglash, tarixiy shaxslar faoliyatiga turli omillar ta’sir qilganini tushunish va bugungi jamiyat qadriyatlari qanday shakllanganini o‘rganishni ham o‘z ichiga oladi. Badiiy adabiyot tarixiy bilimni hissiy va axloqiy mushohada bilan boyitadi, lekin badiiy tasvirni tarixiy hujjat bilan aynan tenglashtirmaslik zarur.

6. Ta’lim jarayonida asarlarni o‘rganish usullari

Shayxzoda merosining tarbiyaviy va tafakkuriy imkoniyatlaridan samarali foydalanish uchun o‘quvchini faol o‘qish jarayoniga jalb etish maqsadga muvofiq. Birinchi usul — muammoli savollar. Dars avvalida “Jasorat nima bilan o‘lchanadi?”, “Ilm va

hokimiyat o‘rtasida qanday ziddiyatlar yuzaga kelishi mumkin?” yoki “Adolatli qaror qabul qilish uchun nimalar kerak?” kabi savollar beriladi. So‘ng o‘quvchilar javoblarini asar voqealari bilan bog‘lab asoslaydilar.

Ikkinchi usul — qahramon qarorlarini tahlil qilish. O‘quvchilar qahramonning maqsadi, mavjud imkoniyatlari, duch kelgan to‘siqlari, qarorining oqibatlari va muqobil yo‘llarini jadval yoki munozara orqali ko‘rib chiqadilar. Uchinchi usul — tarixiy kontekst va badiiy talqinni qiyoslash. Bu jarayonda darslik, ishonchli tarixiy manba va badiiy matndagi ma’lumotlar alohida ko‘rib chiqiladi.

To‘rtinchi usul — ijodiy yozuv. O‘quvchilar qahramonga maktub yozishi, uning qarorini himoya qiluvchi yoki tanqid qiluvchi daliliy matn tayyorlashi, yoxud asardagi muammoni bugungi hayot misolida sharhlashi mumkin. Bunday topshiriqlar o‘quvchining adabiy idrokini, yozma nutqini va o‘z fikrini mustaqil ifodalash qobiliyatini rivojlantiradi. Beshinchi usul — guruhli munozara bo‘lib, unda o‘quvchilar qarama-qarshi qarashlarni tinglash va hurmat bilan munosabat bildirishni mashq qiladilar.

Baholash faqat to‘g‘ri javobni topishga emas, balki matndan dalil keltirish, fikrning izchilligi, tarixiy sharoitni hisobga olish va muqobil nuqtayi nazarlarni ko‘ra bilishga ham tayanishi kerak. Shunda adabiyot darsi ma’lumotni qayta aytib berishdan kengroq ma’naviy va intellektual tajribaga aylanadi.

7. Ruhiy uyg‘onishning kundalik hayotdagi ifodasi

Ruhiy uyg‘onishning amaliy natijasi o‘quvchining kundalik xatti-harakatlarida ko‘rinishi mumkin. Bunga o‘z zimmasidagi vazifalarni bajarish, bilim olishga mas’uliyat bilan yondashish, boshqalarning fikrini tinglash, adolatsizlikka befarq bo‘lmaslik va xato qilganda uni tan olish kiradi. Adabiy qahramonlar hayotidagi murakkab tanlovlar o‘quvchini ana shu oddiy, ammo muhim masalalar ustida o‘ylashga undaydi.

Shayxzoda asarlaridagi tarixiy va ma’naviy mavzular o‘quvchiga shaxsiy manfaatdan kengroq doirani ko‘rishga yordam beradi. Biroq asarning ta’siri har bir o‘quvchida bir xil bo‘lmaydi: uning yoshi, tajribasi, o‘qish ko‘nikmasi va muhokama muhiti talqinga ta’sir

qiladi. Shu bois o‘qituvchi turli javoblar uchun imkon qoldirishi, o‘quvchilarni matnga qaytib, fikrlarini dalillar bilan asoslashga undashi kerak.

Adabiy meros bilan muloqot o‘quvchining o‘zligini anglashiga ham hissa qo‘shadi. O‘zbek adabiyoti namunalari orqali tarix, til va madaniyat bilan aloqani chuqurlashtirish mumkin. Bunda milliy qadriyatlarni anglash boshqa xalqlar tajribasiga ochiqlik va insoniyatga xos umumiy axloqiy savollarni tushunish bilan uyg‘un bo‘lishi lozim.

Natijalar va muhokama

Tahlil shuni ko‘rsatadiki, Maqsud Shayxzoda asarlari zamonaviy o‘quvchi bilan bir necha yo‘nalishda samarali muloqotga kirisha oladi. Birinchidan, tarixiy obrazlar orqali burch, jasorat va mas’uliyat masalalarini muhokama qilish mumkin. Ikkinchidan, ilm va ma’rifat mavzusi o‘quvchini bilimga hurmat, mustaqil fikrlash va axborotni tanqidiy baholashga yo‘naltiradi. Uchinchidan, tragediyalardagi ziddiyatlar axloqiy tanlovning murakkabligini ko‘rsatib, o‘quvchida turli nuqtayi nazarlarni hisobga olish ko‘nikmasini rivojlantiradi.

Bu imkoniyatlar o‘z-o‘zidan yuzaga chiqmaydi. Asarni shunchaki mazmunan qayta hikoya qilish bilan cheklanilsa, uning falsafiy va tarbiyaviy qatlamlari to‘liq ochilmasligi mumkin. Aksincha, matnga asoslangan savollar, dalilli munozara, tarixiy manbalar bilan qiyoslash va ijodiy topshiriqlar o‘quvchining faol ishtirokini kuchaytiradi. Shuning uchun Shayxzoda merosini o‘rganishda adabiy tahlil va zamonaviy pedagogik yondashuvlarni uyg‘unlashtirish muhim.

Xulosa

Maqsud Shayxzoda ijodi zamonaviy o‘zbek o‘quvchisining ma’naviy va intellektual kamoloti haqida fikr yuritish uchun keng imkoniyat yaratadi. “Jaloliddin Manguberdi” tragediyasi orqali tarixiy xotira, vatan oldidagi burch va jasorat masalalari, “Mirzo Ulug‘bek” tragediyasi orqali esa ilm-ma’rifat, vijdon, shaxs va muhit munosabatlari tahlil qilinishi mumkin. Har ikki asar o‘quvchini insonning tanlovi, uning sabablari va oqibatlari haqida mustaqil fikr yuritishga undaydi.

Zamonaviy ta’lim sharoitida Shayxzoda merosining ahamiyati yosh avlodni tayyor xulosalarni takrorlashga emas, balki savol berish, dalil topish, tarixiy sharoitni hisobga olish va o‘z qarashini asoslashga o‘rgatish bilan belgilanadi. Ruhiy uyg‘onish — bu o‘zligini anglash, inson qadr-qimmatini e’zozlash, bilimga intilish va jamiyat oldidagi mas’uliyatni his etish jarayonidir. Adabiy asar bilan chuqur va faol muloqot ana shu jarayonni qo‘llab-quvvatlaydi.

Demak, Maqsud Shayxzoda merosini zamonaviy o‘quvchi bilan bog‘lab o‘rganish tarixiy xotirani mustahkamlash, badiiy tafakkurni rivojlantirish va ma’naviy mas’uliyatni anglashga xizmat qilishi mumkin. Buning uchun asarlarni tarixiy kontekstda o‘qish, turli talqinlarni muhokama qilish va o‘quvchini mustaqil xulosaga olib boradigan ta’lim usullaridan foydalanish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Shayxzoda, M. Jaloliddin Manguberdi. Drama. Nashr ma’lumotlari foydalanilgan nusxa bo‘yicha aniqlashtiriladi.
2. Shayxzoda, M. Mirzo Ulug‘bek. Tragediya. Nashr ma’lumotlari foydalanilgan nusxa bo‘yicha aniqlashtiriladi.
3. O‘zbek adabiyoti tarixi bo‘yicha oliy ta’lim muassasalari uchun darslik va qo‘llanmalar. Aniq nashr va sahifalar foydalanilgan manbaga muvofiq kiritiladi.
4. Adabiyot o‘qitish metodikasi bo‘yicha darslik va ilmiy-uslubiy qo‘llanmalar. Aniq bibliografik ma’lumotlar foydalanilgan nashr asosida to‘ldiriladi.